

УДК 929Першина:378.4(477.74-21)

Олена Синявська*кандидат історичних наук, доцент**доцент кафедри історії України ОНУ імені І. І. Мечникова***ЩЕ РАЗ ПРО ВЧИТЕЛЯ, АДМІНІСТРАТОРА І ЛЮДИНУ**

У статті, на основі архівних матеріалів та друкованих джерел, висвітлюється життєвий шлях доктора історичних наук, професорки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Заїри Валентинівни Першиної. Розкривається становлення її як особистості в студентські та аспірантські роки, формування викладацьких та педагогічних інтересів, прослідковується реалізація адміністративних здібностей, аналізується науковий доробок.

Ключові слова: З. В. Першина, історичний факультет, Одеський університет імені І. І. Мечникова.

Замість передмови.

В житті кожної людини рано чи пізно трапляються ювілеї — дехто чекає їх з нетерпінням і помпезно відзначає чи не кожне десятиліття, дехто навпаки скромно намагається не афішувати лік часу, але і одні, й інші так чи інакше заслуговують якщо не визнання, то як мінімум відзначення своїх найважливіших справ на певному віковому рубежі. Ця стаття спеціально підібрана для републікації у збірці праць на честь ювілею професора В. М. Хмарського — чудової людини, ерудованого викладача, успішного вченого, талановитого адміністратора. Присвячена дана стаття професорці З. В. Першиній — вчителю, адміністратору і людині, яка відіграла значну роль у становленні наукових інтересів авторки. Але не менш важливу роль вона відігравала і на шляху всіх тих, хто її оточував — на факультеті, на кафедрі і в житті. Безумовно, до них належить і наш ювіляр. Підтвердження цьому можна знайти і у словах поваги та вдячності, що неодноразово звучали від В. М. Хмарського на адресу З. В. Першиної, і у написаних ним же рядках в статті на пошану 75-ліття професорки¹, де наведено не

¹ Хмарський В. М. Заїра Валентинівна Першина — науковець і педагог // Записки істо-

тільки сухий біографічний фактаж, а й власні роздуми В. М. Хмарського щодо життєвого шляху героїні статті. На мою скромну думку, обидві постаті — і З. В. Першина, і В. М. Хмарський — займають особливе місце в житті історичного факультету. Обое — харизматичні лідери, університетський шлях яких пролягав непростими стежками кафебри історії України.

З ювіляром авторку цих рядків доля вперше звела в другій половині 1990-х років у ролях «керівник дипломної роботи — дипломантка» на випускному курсі історичного факультету. Із Заїрою Валентинівною — тоді ж і там само, але уже у ролях «науковий керівник — аспірантка». Я вдячна обом за надані можливості. Як стверджує давня китайська мудрість: «Вчителі відкривають двері. Входиш ти сам».

Становлення.

«Завжди зібрана, строго пунктуальна, елегантна, доброзичливо усміхнена, дотепно-іронічна — вона випромінювала якусь особливу ауру, приваблювала й зачаровувала аудиторію, і не тільки чоловічу»²; «Чуть полноватая, темноволосая, красивая, ухоженная и властная женщина. Глаза карие с зеленоватым оттенком, холодные, цепкие, взгляд пронизательный, я бы даже сказал, пронизывающий, губы тонкие, всегда готовые скривиться в презрительную усмешку»³ — це про Першину Заїру Валентинівну, доктора історичних наук, професора, багаторічного декана і завідувачу кафедрою Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Про ЗВП (переважно так називали її на факультеті) написано небагато: низка хвалебних відгуків до 75-літнього ювілею у збірнику «Записки історичного факультету» та декілька спогадів колег і бувших студентів, переважно з негативним, а інколи і відкрито агресивним забарвленням.

Так хто вона була: «человек высокой интеллигентности, интеллектуальности, блестящий лектор и ученый» (С. Вегерчук), «женщина-легенда, эталон духовности, этики высокой науки» (Д. Шелест, Р. Чернега), «блестящий администратор с диктаторскими наклон-

ричного факультету / ОНУ імені І. І. Мечникова. — Вип. 10. — Одеса, 2000. — С. 6-13.

² Курас І. Ф. Слово про вчителя // Записки історичного факультету / ОНУ імені І. І. Мечникова. — Вип. 10. — Одеса, 2000. — С. 14.

³ Гребенник Г. Записки обитателя одесского истфака // Дерибасовская — Ришельевская. Одесский альманах. — Вып. 48. — Одеса, 2012. — С. 163.

ностями» (І. Серов), «личность неординарная», яка «не пошла по стеже чистой науки, а избрала более сытый путь административной карьеры и личного благополучия» (Д.Урсу) чи «императрицей», що «прошлась по судьбам людей, как танк по музейному паркету» (Г. Гребенник)?

Заїра Валентинівна Першина народилася 23 лютого 1925 року в Одесі. Корінна одеситка, все своє життя пов'язала з улюбленим містом. Батьки — Першин Валентин Порфирович та Першина (у дівоцтві — Соколова) Олена Григорівна — були службовцями: батько працював на одеській митниці, а потім в порту, мати — в управлінні ЕПРОНу. Середню освіту З. В. Першина здобувала в школі №35, яка знаходилася по вулиці Старопортофранківській та була однією з найкращих в місті, але довчитися їй там не судилося. В липні 1941 року, щойно закінчивши восьмий клас, Заїра разом з матір'ю евакуювалася в м. Сизрань Куйбишевської області (Росія), де вступила до школи № 7 і у 1943 році отримала атестат про середню освіту⁴. З. В. Першина хотіла стати юристом, тому вступила до Першого державного юридичного інституту (Московський юридичний інститут), який знаходився в м. Алма-Ата (Казахстан), куди вона і переїхала разом з матір'ю. Там дівчина провчилася тільки рік, але цей час вона згадувала як важливий період у своєму становленні як науковця. Зокрема, у біографії З. В. Першиної, складеній В. М. Хмарським, вказувалося, що цей період став для студентки-першокурсниці другим кроком (першим був одеський період шкільного навчання) до справжньої науки. Величезне враження (очевидно, за розповідями самої З. В. Першиної) справили на неї лекції та семінари, які вів видатний радянський юрист, історик держави та права С. В. Юшков та інші професори цього вузу. Саме вони прищепили їй бажання й уміння працювати з історичними джерелами, критично осмислювати історіографію⁵.

У 1944 році З. В. Першина повернулася до рідної Одеси. Ось як вона сама пригадувала той період свого життя: «Что больше всего поразило меня в родном городе по возвращению в сентябре 1944 года?

⁴ Особова справа професора З. В. Першиної // Архів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. — Арк. 3.

⁵ Хмарський В. М. Вказ. праця. — С. 6.

Город был пуст. В дневное время некоторое оживление царило в районе Привоза и Нового базара. На остальных улицах можно было встретить двух-трех человек. Трамваи не ходили. Троллейбусных линий в Одессе еще не было. Город был чист. Но черными провалами зияли разрушенные здания, иногда целые кварталы. Например, вся нынешняя улица Горького. В начале ее высился остов довоенного Дома офицеров, в котором впоследствии после восстановления разместился кинотеатр «Одесса», а далее шли сплошь разбитые дома. Руины остались от здания железнодорожного вокзала, обломками строений была завалена Приморская улица. Бездействующим стоял порт. ... Удивляло то, что многие одесситы, пережившие оккупацию, старались не говорить или очень скупно, сдержанно рассказывали о тех годах. Мы, возвратившиеся в город, ждали горьких, безутешных воспоминаний о той поре. Но в массе своей этого не было. Тяжкими испытаниями и горестями своими делились фронтовики, родственники погибших, угнанных в Германию, уезжавшие в эвакуацию»⁶.

Студентка та аспірантка.

Життя в Одесі поступово налагоджувалося. На початку жовтня 1944 року майже у повному складі відновив роботу Одеський університет. На його факультетах налічувалося більше 1500 студентів, викладацьку роботу вело 200 чоловік на 51 кафедрі. Але юридичний факультет, про який мріяла Заїра Валентинівна, в Одеському університеті буде відкрито тільки у 1947 році, та й то не надовго (до 1954 року). Альтернативою для молодої студентки став історичний факультет. Після розмови з ректором Одеського університету М. П. Савчуком, а потім за його рекомендацією з заступником декана історичного факультету С. М. Ковбасюком, З. В. Першина вступила на перший курс істфаку. «Исторический факультет Одесского университета вошел в мою жизнь неожиданно и навсегда» — напише набагато пізніше, вже наприкінці 1990-х років Заїра Валентинівна, і ці слова стануть епіграфом її життєвого шляху на історичному факультеті Одеського державного/національного університету.

Факультет зустрів молоду цілеспрямовану студентку блискучим викладацьким колективом. Доля викладачів університету у перші

⁶ Першина З. В. В первые послевоенные... // Времена и годы. Воспоминания ветеранов войны и труда Одесского университета. — Вып. 1. — Одесса, 1998. — С. 58-59.

повоєнні роки складалася по-різному. Деяких з них, хто залишався в Одесі в період окупації, після звільнення міста від загарбників було заарештовано за «співпрацю з окупаційними властями», деяких звільнено, але більшість все-таки отримали можливість продовжити свою наукову й викладацьку діяльність.

На чолі історичного факультету стояв тоді відомий фахівець в галузі нової історії країн Європи К. П. Добролюбський. Випускник історико-філологічного факультету Новоросійського університету, з 1920 року він викладав загальну історію у різних вишах Одеси, а після поновлення Одеського університету став завідувачем кафедри нової історії та тричі обирався деканом історичного факультету (1937–1938, 1940–1941, 1944–1953 роки). У повоєнні роки К. П. Добролюбський читав курси з історії нового часу, спеціальні курси з історії Великої французької революції, з історіографії.

Кафедрою історії стародавнього світу та археології у той час керував А. Г. Готалов-Готліб, який успішно викладав і готував аспірантів. Серед учнів професора А. Г. Готалова-Готліба був П. О. Каришковський, майбутній візантієзнавець і античник, навчався в окупованій Одесі у професора Б. В. Варнеке, а з 1946 року — аспірант та асистент кафедри історії стародавнього світу та археології. На кафедрі працював і «человек добрейшей души и широкой научной эрудиции» М. Ф. Болтенко, всесвітньо відомий археолог, відкривач Усатівської археологічної культури та дослідник низки античних пам'яток Північного Причорномор'я. Кафедру історії середніх віків очолював професор М. М. Розенталь, який займав цю посаду за часів евакуації, а після війни відновив читання курсів з історії Англії і Франції.

Найбільш яскравими викладачами істфаку повоєнних років З. В. Першина називала завідувача кафедри історії СРСР, випускника Московського університету, знавця історіографії історії Росії дожовтневого періоду М. П. Коровякова — «был доцентом, но уровень его знаний был профессорским» та доцента С. М. Ковбасюка — «человек живого ума и высокой требовательности. Прекрасно зная исторические источники, он старался и нам привить навыки их научного анализа, добросовестного отношения к историческому доку-

менту, факту»⁷.

Після закінчення університету З. В. Першина отримала диплом з відзнакою⁸ і продовжила навчання в аспірантурі, обравши для дослідження апробовану ще в студентські роки тему «О. І. Герцен і слов'янське питання». Науковим керівником аспірантки був доцент С. М. Ковбасюк. Завдяки своїй організованості і цілеспрямованості, дослідниця вчасно й успішно завершила роботу. Захист відбувся 27 червня 1953 року у науковій раді Інституту історії АН УРСР (Київ)⁹. Офіційними опонентами були відомі українські науковці професори А. О. Введенський та Ф. П. Шевченко.

Викладач і педагог.

Ще під час навчання в аспірантурі З. В. Першина розпочала викладацьку кар'єру, спочатку як аспірантка, з 1 вересня 1952 року — на посаді старшого викладача кафедри історії СРСР, а з 1 вересня 1956 року — на посаді доцента цієї ж кафедри¹⁰. Протягом багаторічного періоду викладацької діяльності З. В. Першина читала курси з історії Росії II половини XIX — початку XX ст., спеціальні курси з історії робітничого руху та громадсько-політичного життя II половини XIX — початку XX ст., курс з архівознавства.

Вона завжди ретельно готувалася до занять, шліфуючи зміст лекційного матеріалу. Її лекторський хист і вміння подавати матеріал, впевненість і переконливість відзначали студенти різних поколінь. Приведу на доказ цього витяги зі спогадів двох поважних вчених-істориків, які в свій час були студентами З. В. Першиної. Один — тепер вже поважний вчений, доктор наук, — все життя був вдячний З. В. Першиній за «школу істфаку» і дуже добре відзивався про неї. Інший — професор, викладач Одеського ВНЗ, у своїх записках «обитателя одесского истфака», скажімо так, не дуже захопливо згадував про неї. Але обидва віддавали належне викладацькому таланту З. В. Першиної. «Вперше я побачив Заїру Валентинівну за кафедрою, коли перейшов на третій курс. Те, як вона читала курс історії СРСР XIX ст., мені сподобалося відразу. Відчувалися і талант лекто-

⁷ Там само.

⁸ Особова справа професора З. В. Першиної // Архів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. — Арк. 7.

⁹ Там само. — Арк. 13.

¹⁰ Там само. — Арк. 138.

ра, і знання предмету. Раптом в аудиторію увійшов С. М. Ковбасюк і почав слухати. З. В. Першина розхвилювалася і лише згодом оволоділа увагою величезної кількості студентів. Якраз тоді ліквідовували історичні факультети в кількох педінститутах, і кількість студентів на нашому курсі подвоїлася. Дочитувала вона лекції з певним напруженням, а я співчутливо слідкував за нею. Було незрозуміло, чому вона хвилюється на відкритій лекції. В субординації я не розбирався: те, що С. М. Ковбасюк працював тоді проректором, мене не обходило»¹¹ — згадував С. В. Кульчицький. А ось спогади Г. П. Гребенника: «Заира Валентиновна читала нам на третьем курсе историю СССР. Ее специальностью были Герцен, революционные демократы, народники, первые марксистские и рабочие организации. Хронологические рамки — вторая половина XIX в. Лекции читала она хорошо. Обладала высокой культурой речи. Ни одного слова-паразита, которое резало бы слух. Голос поставлен, тембр голоса приятный, речь четкая, темп речи позволял легко конспектировать за ней. В общем, классика преподавательского жанра»¹².

Деканесса і адміністратор.

На 1960–1970-ті роки прийшовся пік адміністративної кар'єри З. В. Першиної. Штрихи до портрету ЗВП-адміністратора намагалися накреслити всі її свідомі та несвідомі біографи: як ті, хто писав безпосередньо про неї, так і ті, хто писав про історичний факультет цього періоду. І це не дивно. В особовій справі З. В. Першиної вказано: у 1959 році Вищою атестаційною комісією Міністерства освіти СРСР затверджена у вченому званні доцента; з 1 січня 1966 року призначена деканом історичного факультету; з 3 вересня 1977 року переведена на посаду професора кафедри історії СРСР; 12 травня 1978 року Вищою атестаційною комісією при Раді міністрів СРСР присуджено науковий ступінь доктора історичних наук, 23 лютого 1979 року присвоєно вчене звання професора, 29 січня 1980 року переведена на посаду завідуючої кафедри історії УРСР, історіографії та джерелознавства¹³.

¹¹ Кульчицький С. В. Мої студентські враження // Записки історичного факультету / ОНУ імені І. І. Мечникова. — Вип. 10. — Одеса, 2000. — С. 14.

¹² Гребенник Г. Вказ. праця. — С. 165.

¹³ Особова справа професора З. В. Першиної // Архів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. — Арк. 138.

Мабуть, тільки ті, хто перебував або перебуває на високих адміністративних посадах, можуть уявити скільки часу, сил і здоров'я відбирає така робота, але З. В. Першина зуміла не тільки втриматися, а й вивести факультет на перші позиції в університеті.

Найбільш суперечливі свідчення наводяться щодо 18-літнього періоду перебування З. В. Першиної на посаді декана історичного факультету. Відразу скажемо, що нікому ні до, ні після неї не вдалося втриматися стільки років у кріслі декана. А часи були непрості: ідеологічні чистки початку 1970-х років завдали відчутного удару історикам-науковцям. Це було пов'язано з сумнозвісними наслідками в суспільно-політичному житті України зміни у 1972 р. республіканського партійного керівництва, коли у всіх вузах почали нищипорити спеціальні комісії для пошуку «помилки» у висвітленні національного питання і проявів «буржуазного націоналізму». Не обійшли вони й Одеський університет. Удар прийшовся на кафедру історії УРСР та її завідувача П. І. Воробєя.

Наприкінці 1960-х років П. І. Воробей підготував монографію з історії національно-визвольного руху в Україні на початку ХХ ст., але вона була негативно оцінена київськими науковцями, й на історичний факультет Одеського державного університету була направлена комісія ЦК КПУ. Перевірка відбувалася в кращих традиціях радянської системи і мала такі ж наслідки: розробку теми заборонили, завідувача зняли з посади, на засіданні кафедри, факультету, а потім на партійних університетських зборах влаштували показовий розгляд справи з засудженням «буржуазного націоналіста» та «каяттям» останнього. У спогадах професора Д. П. Урсу про історичний факультет того періоду вказувалося, що З. В. Першина, слідом за заступником міністра вищої освіти Б. П. Ковалевським, виступала на цих зборах зі звинувачувальною промовою і вимагала від П. І. Воробєя «саморазоблачення и разоружения»¹⁴. Очевидно, як декан історичного/ідеологічного факультету вона вчинила «по-партійному», в першу чергу, можливо, тому, що як адміністратор розуміла безнадійність виступу проти міністерських чиновників. Але як людина, вона як могла підтримувала Петра Івановича.

У спогадах С. Заремби, зокрема, ця історія подається так: «Не

¹⁴ Урс Д. П. Факультет. Воспоминания, разыскания, размышления. — Одесса, 2006. — С. 233.

можу не згадати ще одного факту, який характеризує З. В. Першину як людину. Коли в СРСР розпочалася діяльність чорного кардинала Суслова, в Україні його посіпаки Маланчука, настали для національної інтелігенції дні випробувань. В Одеському університеті почалися гоніння на кафедру історії України та її завідувача доцента Петра Івановича Воробєя було звільнено. Я цю прекрасну людину добре знав, бо був старостою гуртка історії України, він був керівником моєї дипломної. Заїра Валентинівна Першина встала на його захист. Я зустрічався з ним в останнє уже після третього його інфаркту, коли стан вченого був важкий. Він був дуже вдячний З. В. Першиній за підтримку і просив мене написати коли-небудь добре слово про цю людину»¹⁵. Від себе додаю, що в 1984 році, практично напередодні смерті П. І. Воробєя, в «Українському історичному журналі» була опублікована спільна (П. І. Воробєя та З. В. Першиної) рецензія на книгу А. М. Панкратової «Рабочий класс России»¹⁶.

Досить поширеними в наративних джерелах є свідчення про адміністративну жорсткість З. В. Першиної, про її безпринципність по відношенню до «незручних» викладачів факультету. Яскравим прикладом є історія звільнення професора К. Д. Петряєва, який працював в Одеському університеті з 1953 по 1972 рік¹⁷. В своїх автобіографічних записках К. Д. Петряєв відзивався про З. В. Першину як «наиболее яркий тип карьеристики, да еще с явно выраженными садистскими наклонностями и рафинированной лживостью». Він відкрито звинуватив ЗВП в упередженості та цькуванні, а університетські роки назвав «героическим двадцатилетием мирного сражения». Разом з тим очевидець подій Д. П. Урсу привів іншу версію, в якій чітко доведено звільнення К. Д. Петряєва не через «холодну війну з начальством», а через систематичне порушення трудової дисципліни.

Ще одне звинувачення, яке закидають З. В. Першиній — перетворення кафедри історії УРСР в кафедру історії УРСР, історіографії

¹⁵ Заремба С. Тепло і людяність, вдячність та повага // Записки історичного факультету / ОНУ імені І. І. Мечникова. — Вип. 10. — Одеса, 2000. — С. 21.

¹⁶ Воробей П. І., Першина З. В. Під прапором інтернаціоналізму // Український історичний журнал. — 1984. — № 10. — С. 157-159.

¹⁷ Докладніше див.: Урсу Д. П. Профессор К. Д. Петряев в Одесском университете // Південний Захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. — Вип. 12. — Одеса, 2011. — С. 287-303.

та джерелознавства, а точніше — створення цієї «гібридної» кафедри «під себе». Погляньмо на ситуацію з іншого боку. Події початку 1970-х років, ідеологічні чистки призвели до кризи і поступового «замороження» кафедри історії України. Кадрове поповнення стало неможливим, а студентська спеціалізація і взагалі зникла. Отже, кафедра, зменшена штатно до межі мінімуму, знаходилась наприкінці 1970-х років під загрозою розформування. Своєрідним виходом з такої ситуації, щоб зберегти кафедру та її кадровий склад істориків-україністів, стала трансформація кафедри, перехід до неї кількох викладачів, в тому числі і професора З. В. Першиної. Вона ж і очолила кафедру, яка відтоді і протягом десяти років (1980-1990) мала назву «Історії Української РСР, історіографії і джерелознавства»¹⁸. В ті роки завідувачка кафедрою вела курс історіографії, читала вступ до архівознавства й вела архівну практику студентів.

Найкращу оцінку адміністративній діяльності З. В. Першиної дав В. М. Хмарський. Зазначивши, що немає «добрих» і «поганих» поколінь, історик писав, що є скоріше люди-будівники — системоутворювачі (без будь-яких ідеологічних еківоків), є люди байдужі — баласт (у нормальному розумінні) і є руйнівники системи. З. В. Першина належала безсумнівно до першої категорії. В ті непрості часи вона виявила себе здібним і невтомним організатором навчального процесу й наукових досліджень на факультеті¹⁹. Розроблялись проблемні курси і спецкурси, успішно працювала аспірантура, захищались дисертації. Саме в цей час захистили докторські дисертації П. О. Каришковський (у 1969 році), М. Ю. Раковський (у 1966 році), С. И. Аппатов (у 1980 році) та Д. П. Урсу (у 1985 році).

Наукова діяльність.

Коло наукових інтересів З. В. Першиної було досить широким: від вивчення історії Росії XIX ст. до українознавчої та краєзнавчої проблематики, історіографічних та джерелознавчих досліджень. Визначення наукової проблематики розпочалося ще під час студентських років, при чому молоду дослідницю цікавили долі визначних історичних осіб: від Жанни Д'Арк до Олександра Герцена. Саме вивчення діяльності останнього була присвячена кандидатська дисертація.

¹⁸ Хмарський В. М. Вказ. праця. — С. 10.

¹⁹ Там само. — С. 9.

В наступні роки ця тема була розширена до вивчення суспільно-політичного та революційного руху у II половині XIX – початку XX ст. на півдні Росії та дослідження краєзнавчої історії. У 1966 році вона стала фундатором Українського товариства охорони пам'ятників історії і культури в Одеській області, її обрали головою його Обласного правління²⁰. На початку 1980-х років З. В. Першина очолила кафедрі історії УРСР, історіографії та джерелознавства, а з 1990-го року у зв'язку з черговою кафедральною реорганізацією на факультеті З. В. Першина була переведена на посаду професора кафедри історії України²⁴. В її науковому багажі цього періоду переважали публікації з історіографічної та джерелознавчої проблематики, дослідження з україністики.

Перші наукові розвідки З. В. Першиної хронологічно відносяться до 1950 року, останні публікації побачили світ у 2002 році. В особовій справі З. В. Першиної, яка зберігається в архіві Одеського національного університету, є перелік її наукових праць, написаних до 1997 року включно, який складається із 110 одиниць. Враховуючи публікації останніх років, приходимо до попереднього висновку, що її перу належать 118 робіт, серед яких – 3 особисті монографії, участь в 15 колективних монографіях (дві з них – багатотомники з історії Української СРСР 1978 та 1983 року видання), кандидатська та докторська дисертації, 10 статей в енциклопедичних виданнях (включаючи «Українську радянську енциклопедію» та «Радянську енциклопедію історії України»), 12 рецензій, 86 статей та публікацій. До цього списку можна додати 11 навчально-методичних видань та близько 20 монографій, в яких З. В. Першина була науковим редактором.

Тематично наукові праці З. В. Першиної можна розділити на дві групи. До першої віднесемо роботи з історії Росії, які написані в 1950–1960-х роках та пов'язані переважним чином з темою кандидатської дисертації. Друга група робіт З. В. Першиної тематично відноситься до україністики. Тут можна виділити три проблемні площини, які знайшли відображення в науковому доробку нашої героїні. Перша – історія визвольного руху та біографії його видатних

²⁰ Особова справа професора З. В. Першиної // Архів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. – Арк. 138 зв.

представників у II половині XIX — на початку XX ст. — певною мірою продовжувала (а якщо точніше — локалізувала) попередні дослідження в межах Південної України. Друга проблемна площина українознавчих досліджень З. В. Першиної представлена ґрунтовними нарисами щодо соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку у II половині XIX — на початку XX ст., що опубліковані в багатотомниках з історії Української РСР. Найбільшим доробком у спадщині З. В. Першиної відзначається краєзнавча проблематика, яку відносимо до третьої проблемної площини. Змістовно краєзнавчі дослідження торкалися різноманітних сторін життя південного регіону України та Одеси. Це — історія робітничого та студентського руху у II половині XIX — початку XX ст., історія громадського життя, джерелознавчі розвідки, вивчення діяльності та доробку одеських істориків. В окрему групу виділимо узагальнюючі публікації, присвячені історії Одеського університету — З. В. Першина була співавтором та редактором чотирьох таких колективних праць. Квінтесенцією багаторічної краєзнавчої діяльності та наукових пошуків З. В. Першиної стала участь у виданні, присвяченому 200-літтю історії Одеси. Робота над цією книгою тривала декілька років, і З. В. Першина брала найактивнішу участь в ній. Багато часу і сил віддавала вона науковій роботі як заступник голови редакційної колегії книги, що, врешті-решт, підірвало її і так вже слабке здоров'я: це видання стало останнім в її науковій діяльності.

Наукова активність З. В. Першиної в багатьох аспектах залежала від адміністративної завантаженості, оскільки сплеск її наукової діяльності припадає на «спокійні» в адміністративному відношенні роки «звичайного» професорства на кафедрі. Зважаючи на це, можна погодитися з твердженням одного із колег ЗВП про те, що адміністратор в ній переважив науковця. З іншого боку, авторка цих рядків (як і більшість учнів З. В. Першиної) пам'ятає ту скрупульозність, точність, чіткість, обґрунтованість думок і тверджень в наукових публікаціях, яким вона навчала своїх студентів та аспірантів, і які, безумовно, є візитною картою її власних наукових досліджень. У зв'язку з цим пригадуються слова З. В. Першиної: «никакая сила не может заставить меня представить работу, незрелость и слабость которой я вижу сама»²¹.

²¹ Першина З. В. Вказ. праця. — С. 63.

Насамкінець хочу навести слова професора Д. П. Урсу, який так охарактеризував З. В. Першину: «Главное, что хочу подчеркнуть с самого начала, это то, что ЗВП нельзя рисовать черно-белыми красками. Она — сложный, противоречивый человеческий тип, сочетание различных природных и социальных элементов»²².

Замість післямови.

Саме із низки протиріч та складної взаємодії багатьох факторів і формується, як правило, в нашій свідомості та пам'яті образ людини, яка поряд: друга чи ворога. Скласти таке уявлення не важко. Набагато складніше відчуті і зрозуміти. Коли я писала цю статтю, мені, як одній із останніх учениць Заїри Валентинівни, широко вдячній їй за підтримку і опіку в перших кроках в науковому та викладацькому середовищі, В. М. Хмарський порадив «прийняти пігулку від суб'єктивності», очевидно, розраховуючи на достатньо об'єктивний виклад матеріалу без перебільшень та замовчувань. Сподіваюся, що змогла дотриматися його поради.

²² Урсу Д. П. Университет длиною в жизнь. Путь историка / Д. П. Урсу. — Одесса: Бондаренко М. А., 2016. — С. 120.